

СОЦІУМ

Альманах соціальної історії

Випуск 7

*«Конфлікт та порозуміння в історії
середньовічної і ранньомодерної Європи»*

Редакційна Колегія

Валерій Смолій, д.і.н., академік НАН України – *головний редактор*

Віктор Горобець, д.і.н., професор – *відповідальний редактор*

Наталія Старченко, к.і.н. – *заступник відповідального редактора*

Наталія Білоус, к.і.н. – *відповідальний секретар*

Редакційна Рада

Гвідо Гаусманн, *Дублінський університет*

Генрик Гмітерек, *університет ім. Марії Кюрі-Склодовської в Любліні*

Ігор Данілевський, *Інститут всесвітньої історії Російської академії наук*

Михаїл Дмитрієв, *Московський державний університет ім. М.В. Ломоносова*

Ярослав Ісаєвич, *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України*

Зенон Когут, *Канадський Інститут українських студій Альбертського університету*

Сергій Леп'явко, *Чернігівський державний університет ім. Тараса Шевченка*

В'ячеслав Мордвінцев, *Київський національний університет ім. Тараса Шевченка*

Володимир Потульницький, *Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського Національної академії наук України*

Франк Сисин, *Канадський Інститут українських студій Альбертського університету*

Віталій Щербак, *Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Київ
2007

СОЦІУМ

Альманах соціальної історії

Випуск 7

ЗМІСТ

- 7 *Віктор Горобець*. Від редакційної колегії
- 9 *Mariusz Bartnicki*. Elita księstwa krakowsko-sandomierskiego wobec stosunków z księstwami ruskimi w XIII wieku
- 25 *Здзіслав Нога*. Етнічні конфлікти у середньовічному і ранньомодерному Кракові
- 35 *Ryszard Szczygieł*. Konflikty społeczne w miastach Królestwa Polskiego w XV i XVI wieku związane z dostępem do władz miejskich
- 43 *Юрій Зазуляк*. Ремесло суперарбітра. Шляхетські конфлікти та полюбовні замирення у Руському воєводстві початку XVI ст.
- 59 *Василь Варонін*. Войт-ваявода і мяшчане ў канфлікце 1558 года ў Полацку
- 67 *Наталія Білоус*. Відносини київської міської влади з воєводами в 1559–1648 рр. Спроби обмеження автономії міської громади
- 83 *Наталія Старченко*. Вбивство князів Четвертинських 1576 р.: судовий процес та замирення на Волині в кінці XVI ст.
- 111 *Олексій Вінниченко*. Конфлікт політичний чи конфлікт особистий: вишенський депутатський сеймик Руського воєводства 1603 року
- 143 *Janusz Dąbrowski*. Próby rozwiązania konfliktu kozackiego w latach 1648–1672 przez polskie elity polityczne
- 161 *Оксана Вінниченко*. Конфлікти в шляхетському соціумі кінця XVII – першої половини XVIII ст. на сторінках заповітів (на матеріалах реляційних книг Львівського гродського суду)
- 175 *Віктор Горобець*. Прибуткове суддівське ремесло: «вина панська» і «вина врядова» у судочинстві Гетьманату
- 195 *Олексій Сокирко*. Скільки коштує порозуміння? «Поклони» та «наклади» в українських судах першої чверті XVIII ст.
- 211 *Микола Крикун*. Як обирали і скидали в'їтів у приватних містечках Подільського воєводства в першій чверті XVIII ст.
- 223 *Мирон Капраль*. Історико-правова суперечка української і польської громад Львова в першій половині XVIII ст.

- 231 *Максим Яременко*. «До мене-де нікто не имѣеть власти, кромѣ ясневѣлможного»: самоідентифікація моголянського студента крізь призму конфлікту 1752 р.
- 243 *Володимир Маслійчук*. До історії родинної конфліктності. Насильство у родині на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст.
- 265 *Юрій Волошин*. Суперечки в «государевих описних малоросійських розкольницьких слободах»: анатомія одного конфлікту XVIII ст.
- 280 *Оксана Карліна*. Конфлікт між традиціями міського самоврядування і системою міського управління на Волині наприкінці XVIII – в перших десятиліттях XIX ст.
- 290 Відомості про авторів

SOCIUM

An Almanac of Social History. Conflict and Agreement in the History of Medieval and Early Modern Europe

No. 7

CONTENTS

- 7 Editor's Notes
Victor Horobets
- 9 *Mariusz Bartnicki*. The Elite of the Krakow-Sandomier Principality through the Relations with the Ruthenian Principalities of the 13th Century.
- 25 *Zdzisław Noga*. Ethnic Conflicts in Medieval and Early Modern Krakow.
- 35 *Ryszard Szczygieł*. Social Conflicts Concerned with the Access to Power in the Cities of the Polish Crown in the 15th and 16th Centuries.
- 43 *Yuriy Zazulyak*. The Craft of the «Superarbiter». Noble Conflicts and Peaceful Agreements in the Ruthenian Palatinate in the early 16th Century.
- 59 *Vasyl' Voronin*. Voit-Palatine and the Town Dwellers of Polotsk in a Conflict of 1558.
- 67 *Natalya Bilous*. Relationships Between the Kyiv Town Authorities and Palatines in 1559–1648. An Attempt to Limit the Autonomy of the Town Community.

- 83 *Natalya Starchenko*. The Murder of the Princes Chetvertyns'kys in 1576. The Legal Process and Agreement in the Volhynia at the End of the 16th Century.
- 111 *Oleksiy Vinnychenko*. Political or Personal Conflict? Deputy Seym of Vyshnia in the Ruthenian Palatinate in 1603.
- 143 *Janusz Dąbrowski*. Attempts by the Polish Political Elites to Solve the Conflict with the Cossacks in 1648–1672.
- 161 *Oksana Vinnychenko*. Conflicts in the Noble Community of the late 17th – early 18th Centuries as Reflected in the Testaments (Based on the Materials of the Report Books of the Castle Court of Lviv).
- 175 *Viktor Horobets'*. The Profitable Craft of the Judge: Fees in the Legal Procedure of the Hetmanate.
- 195 *Oleksiy Sokyrko*. How Much for the Agreement? «*Poklons*» and «*Naklads*» in the Ukrainian Courts of the early 18th Century.
- 211 *Mykola Krykun*. How to Elect and Overthrow Palatines in the Private Towns of the Podolian Palatinate of the early 18th Century.
- 223 *Myron Kapral'*. Historical and Legal Controversy Between Ukrainian and Polish Community of Lviv in the First Half of the 18th Century.
- 231 *Maksym Yaremenko*. «No one has Power Over Me except for the “*Yasnevelmozhny*”». Self-Identity of the Mohyla Student Reflected in the Conflict of 1752.
- 243 *Volodymyr Maslychuk*. To the History of Family Conflicts. Violence in the Family in the Left-Bank Side and Slobidska Ukraine in the Second Part of the 18th Century.
- 265 *Yuriy Voloshyn*. Controversies in «His Majesty's Small Russia's Raskolniks' Settlements». The Anatomy of one Conflict of the 18th Century.
- 280 *Oksana Karlina*. Conflict Between the Traditions of Town Self-Government and the System of Administration in the Volhynia at the end of 18th – early 19th Centuries.
- 290 Information about the Authors

Оксана Вінниченко

КОНФЛІКТИ В ШЛЯХЕТСЬКОМУ СОЦІУМІ КІНЦЯ XVII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII ст. НА СТОРІНКАХ ЗАПОВІТІВ (на матеріалах реляційних книг Львівського гродського суду)

Спадкування було одним із основних способів набуття майна у шляхетському соціумі Речі Посполитої кінця XVII – першої половини XVIII ст. Тестамент як приватноправовий акт, що регламентував порядок отримання спадку за заповітом, був покликаний, насамперед, зберігати спокій та мир між спадкоємцями/претендентами на спадщину після смерті заповідача¹. З огляду на часті суперечки майнового характеру в середовищі шляхти заповіт у цю епоху відіграє ключову роль у безконфліктному розподілі майна поміж спадкоємцями.

Значна частина актів останньої волі містить відомості – часто доволі нечіткі і завуальовані, проте, без сумніву, очевидні для претендентів на спадщину – про спадкові майнові конфлікти, а також про прижиттєві незгоди майнового та немайнового характеру поміж родичами або сторонніми особами (найчастіше боржниками/кредиторами). Ця інформація є різноплановою, оскільки зафіксовані в таких актах конфлікти на момент складання тестаменту перебували на різних стадіях розвитку. Передовсім ітиметься про ті з них, що виникли до створення акту впродовж життя тестаторів і впливали на подальший розвиток подій, а також безпосередньо на зміст тестаменту. Інші конфлікти породжувалися самим укладанням тестаменту і мали розвиток у майбутньому, результатом чого могли стати оскарження та невиконання останньої волі заповідача. Зрозуміло, що способом запобігання суперечок могло стати примирення безпосередньо перед укладанням заповіту, проте далеко не всім тестаторам вдавалося цього досягнути. Конфлікти можна також поділити – за критерієм інтенсивності їхнього протікання – на призупинені, актуальні та ймовірні в майбутньому. В залежності ж від причини незгод тестаментові конфлікти стосувалися майна та міжособистісних стосунків.

¹ *Czapliński W., Długosz J. Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku. Warszawa, 1976. S. 81; Rok B. Zagadnienie śmierci w kulturze Rzeczypospolitej czasów saskich. Wrocław, 1991. S. 65.*

Призупинені конфлікти. Ситуація, коли конфлікт проходив порівняно спокійно, добре представлена в останній волі незаміжньої молодої шляхтянки Уршулі Лозінської (1700 р.). У цьому акті фігурують два різновиди конфліктів, причому обидва відносяться до призупинених за часом давності. Першим по тексту документа виступає згадка про конфлікт у сфері людських взаємин. З очевидних причин такі конфлікти для заповідача вичерпувалися написанням тестаменту. Так і Лозінська вибачає всі заподіяні їй ворогами кривди: «Także wszystkim moim nieprzyjaciołom tak mnie grzeszney u rodzicom moim źle czyniącym z serca uprzejmego tu y na onym świecie odpuszczam y naymilszego rodzica proszę, aby żadney duszy nie turbował»². Іншим незакінченим і призупиненим та, водночас, сповненим реальних перспектив для розвитку конфліктом був майновий. Тестаторка успадкувала по материнській лінії майно (це були частки метностей у «Львівській та Бельській землях, Покутті, Поділлі і Великопольській землі»), проте, у свою чергу заповідаючи це майно, вона не була його посідачкою через перешкоди і претензії з боку інших осіб. Конфлікт уже набув юридичного оформлення – завдяки внесеній ще в 1673 р. протестації до Грабовецького гроду. Його вирішення тестаторка поклала на батька та двоюрідного брата по матері (на користь якого й були заповідачкою записані маєтності), чим прямо пов'язала реалізацію обов'язкової до виконання останньої волі із вирішенням багаторічного майнового конфлікту.

Серед конфліктів, що згадуються у заповітах як формально припинені, є майнова суперечка між Яном Ковнацьким та його сестрою і матір'ю, яка завершилась виконанням тестатором трибунальського декрету. Проте заповідач припускав, що його рідні могли залишитися незадоволені, хоча він і сповна задовольнив їхні претензії³. Вичерпаним можна вважати також конфлікт теребовельської стольникової Катажини Вільчкової⁴ зі смоленським воєводою⁵ через суму 6 тисяч злотих, записаних на маєтності Новосільці, що завершилось підписанням компромісарського декрету⁶.

Сліди минулого конфлікту з дочкою Юліаною, що призвів до позбавлення її спадку, містить тестамент жидачівської підчашиної Барбари з Єльців

² Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАЛ України). Ф. 9 (Львівський гродський суд), оп. 1, спр. 478, стор. 1281–1283.

³ Там само. Спр. 488, стор. 1469.

⁴ Її чоловіком був Миколай Вільчек, номінований теребовельським стольником у 1702 р. (Urządnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemia halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy / Oprac. K. Przyboś. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1987. S. 101).

⁵ Очевидно йдеться про Францішка Цетнера (помер у 1732 р.), смоленського воєводу з 1714 р. (Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S. J. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza. Lipsk, 1839. T. I. S. 184).

⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 9, оп. 1, спр. 522, стор. 3282.

Урбанської⁷ (1737 р.). Причиною непорозумінь стало погане поводження доньки з матір'ю та, як свідчить заповідачка, «*następowanie*» на її життя. Проте підчашина записує кілька маєностей своїм онукам, хоча вони через матір і втратили право на спадок по бабі. Все ж рухоме майно тестаторка заповіла своїй пасербиці Терезі Урбанській, оскільки та турбувалася про мачуху краще, аніж рідна дочка. Крім цього Б. Урбанська записала своєму чоловікові 80 тисяч злотих та суму, яку їй заборгував її вітчим (з цього приводу на момент складання заповіту ще тривав судовий процес)⁸.

Актуальні конфлікти. Частина конфліктних ситуацій, зафіксованих у заповітах, прямо впливала на розподіл спадщини. Йшлося про різні за характером суперечності тестатора з іншими особами, проте усі вони стосувалися майнових питань, як правило, нерухомості і боргів.

Підчаший Галицької землі Пьотр Феліціан Телефус⁹ як добропорядний католик намагався піти з цього світу без незакінчених справ, проте залишив у спадок дружині та дітям низку майнових конфліктів, які дійшли вже до стадії судового розгляду. Підчаший давав своє батьківське благословення синам на успішне врегулювання проблем, інакше – в разі незавершення судових процесів або програшу в них – ішлося про невтішну для його родини перспективу залишитися без коштів. Заповідач наставляв дружину, аби вона не перешкоджала синам у поладженні майнових конфліктів, а також в осадництві подільських маєностей (можливо, такі накази були відлунням якихось суперечностей між подружжям). Серед іншого, П. Ф. Телефус підтверджував синам право спадкової власності на подільське село Соколовці, на яке претендувала також пані Понятовська, втім, за словами тестатора, не маючи на те жодних підстав. Як бачимо, практично кожна передана у спадок маєність була пов'язана з неузгодженими претензіями до неї різних осіб, що, фактично, означало передачу батьком спадкоємцям тривалих і невіршених конфліктів. Тестатор однозначно негативно оцінює такий стан речей і шкодує, що не може відказати нащадкам необтяженого судовими процесами майна – як діничного, так і набутого. Тому він звертається до дітей з проханням перепросити від його імені всіх тих, кого він скривдив упродовж життя

⁷ Донька київського чашника Яна Вацлава Сльця; першим чоловіком її був перемишльський гродський суддя і підстароста Францішек Ожеховський, другим – жидачівський підчаший Міхал Урбанський (Herbarz Polski. Cz. I: Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich / Ułożył i wydał A. Boniecki. Warszawa, 1906. T. VIII. S. 385).

⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 9, оп. 1, спр. 543, стор. 261–262.

⁹ Займав уряд галицького підчашого в 1692–1699 рр. (Urządnicy województwa ruskiego... S. 54). Одружений з Терезою Бидловською, його старшим сином був теребовельський підчаший Станіслав Пьотр. Володів маєностями Пісочне, Чорна Вода, Соколівка (Соколовці) в Кам'янецькому повіті Подільського воєводства (повернувшись до його рук після турецької окупації Поділля, ці села стояли пусткою), Пузники, Прибилів і Боровичин у Галицькій землі Руського воєводства (Pulaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. Monografie i wzmianki. Brody, 1911. T. I. S. 232–234).

(зауважимо, що в даному разі йшлося про звичну для тестаментів формулу). Батько також наказує їм після смерті матері жити у злагоді, не вдаючися у випадку виникнення суперечностей до суду («Po śmierci zaś małżonki obliuguie dziatki moie aby się zgodzali, w prawne terminy nie wdawali»), а також, відсудивши частину майна, задовольнитись досягнутим і не розтягувати вирішення конфліктів на багато років¹⁰.

Актуальний конфлікт у тестаменті Стефана Длузького (1707 р.) також безпосередньо стосувався майнової диспозиції акту, а сума, яка стала предметом суперечки, складала доволі значну частину спадщини. Серед переліку боргів тестатор згадує і дві тисячі злотих, записаних йому Гроховськими на селі Виписки («na summie Ich Mościow panow Grochowskich»), за які й розгорівся конфлікт з паном Кобилецьким. Йшлося про те, що Кобилецький безпідставно відібрав у заповідача Виписки, отже, завинив йому суму боргу, під яку було заставлене село, та прибуток від нього за чотири роки (разом 2400 злотих). До того ж Длузький, втративши село, змушений був поневірятися з родиною у злиднях. Заповідач покладався на сумління кривдника, але, водночас, обіцяв позвати його на Страшний Суд Господній у випадку, якщо майно не буде повернуте, та зобов'язував виконавців останньої волі подбати про справедливе завершення конфлікту. Виконавцем акту він призначив львівського підстоля і гродського суддю Войцеха Лося, а опікунами дружини і дітей – інших впливових людей (у тому числі гродських урядників), що, вочевидь, мало б посприяти позитивному для спадкоємців вирішенню справи¹¹.

Іншого роду майновий конфлікт на момент укладання тестаменту виник поміж Стефаном Гурським та панами Ковальськими. Предметом суперечки стала частина кам'яниці, яку заповідачеві у пожиттєве володіння записала його перша дружина, на той час вже покійна. Гурський твердив, що отриману частку за тисячу злотих передав у пожиттєве тримання згаданим Ковальським, але ті неправним способом домоглися, щоб у міських книгах кам'яниця фігурувала як продана. Заповідач, своєю чергою, опротестував цей факт і через присягу засвідчив, що не продавав своєї власності. Тому тестаментом він заповідає цю спірну частину кам'яниці спадкоємцям першої дружини і просить, щоб вони відібрали її як своє законне майно¹².

Доволі частими є випадки, коли у заповітах шляхтичі залишають своїм дружинам право пожиттєвого користування всім майном і, разом з тим, усі невіршені конфлікти. Так, львівський підчаший Єжи Сокольницький передав дружині у спадок усі пред'явлені до нього претензії¹³. Зигмунт Долонжек теж полишив на дружину вирішення майнового конфлікту з сяноцьким гродським суддею Францішком Дубравським. Причиною суперечки між ними

¹⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 9, оп. 1, спр. 480, стор. 1231–1235.

¹¹ Там само. Спр. 487, стор. 827–829.

¹² Там само. Спр. 520, стор. 349–350.

¹³ Там само. Спр. 490, стор. 1403.

стало невиконання Дубравським заставного контракту, оскільки його предмет – сіно та збіжжя – «з'їла сарана та витопила річка Дністер»¹⁴.

Нерідко у спадок «передаються» конфлікти з родичами, безпосередніми претендентами на спадкову частку. Такий випадок, зокрема, зустрічаємо у заповіті київського підстоля Яна Стефана Курдвановського¹⁵ (1712 р.). Проблема виникла через 10 тисяч злотих, записаних пану Гоішевському янівським старостою Грабінським (швагром заповідача), на своєму селі Гориславичі. Тестатор Курдвановський записав ту суму своїм синам, оскільки небіжчик Гоішевський доводився їм рідним дядьком по матері, і вони, таким чином, були його прямими спадкоємцями¹⁶. Проте ту спадщину ще треба було відсудити у янівського старости, що і розпочав тестатор свого часу, подавши відповідну протестацію до Галицького гроду. Зауважимо, що майже всі згадані у заповіті грошові суми не були на час укладання тестаменту у безпосередній власності Курдвановського, їх ще потрібно було повернути від власників маєтностей, на яких вони були записані¹⁷.

Зустрічаються також невіршені конфлікти з особами, стосунок яких до тестатора з тексту акту з'ясувати важко. Так, шляхтич-мусульманин Міхал Олейовський мав конфлікт із шляхтичем Селецьким, який домагався від нього 3 тисяч злотих якогось «rosagu», проте заповідач твердив, що той не вартий і трьох шелягів. У тестаменті вказується і причина такої позиції Олейовського, очевидно, пов'язана з їхньою спільною військовою службою: так, через пиятику Селецького з «комісаром» (з яким Олейовський теж мав конфлікт) під час несення ними таємної варти і подальшу втечу їх з посту М. Олейовський потрапив у полон¹⁸.

Проте в переважній більшості випадків у тестаментах ідеться про конфлікти заповідача з його близькими родичами – найчастіше з дітьми, претендентами на спадщину. Яскравим прикладом такої ситуації є наведений нижче фрагмент дуже емоційного тестаменту Магдалени Петравської (1716 р.), в якому вона зауважує, що, навіть не маючи особливих статків, дала синам освіту і забезпечила їх певними коштами на подальше життя. Однак вони те все пустили на вітер, ведучи гультьайський спосіб життя, особливо старший, який послужив прикладом для молодших. Однак Петравська з материнської любові все ж дає їм своє материнське благословення:

¹⁴ Там само. Спр. 497, стор. 613–616.

¹⁵ Номінально посідав уряд київського підстоля з 1682 р. (Urządnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. E. Janas i W. Kłaczewski. Kórnik, 2002. S. 51).

¹⁶ Другою дружиною Я. С. Курдвановського, від якої він мав синів Адама, Богуслава, Яна і Миколая, була Катажина Гоішевська, донька янівського старости Яна Гоішевського, померлого в 1704 р. Її сестра, Тереза Гоішевська, вийшла заміж за Юзефа Грабінського, котрий після смерті тестя став янівським старостою (Herbarz Polski. T. VI. S. 166, 385; T. XIII. S. 217).

¹⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 9, оп. 1, спр. 497, стор. 235.

¹⁸ Там само. Спр. 491, стор. 1001.

«Więc mając trzech synów starszych, tym nic nie mogę legować, bo fortuny iusz więcej kawalka nie mam ani swoiey, ani świętey pamięci męża mego, a wzięli też z nich każdy za swoje, gdysz się im dała należyta edukacya, iako nasza podczciwość rodzicielska kazała, gdysz nas ta ich edukacya na kilku tysięcy kosztowała y każdy z nich wzioł porządeczek z rąk moich iusz po śmierci oycowskiey. Kiedym ich do ludzi oddawała, więc tedy mam do nich wielką urażę, gdysz mi zranili serce moie ku sobie niestatkem y szembraniami swoiemi. Osobliwy starszy hultay Antoni, ten naybardziej serce moie zraził ku sobie, bo y drugih chultaiami poczynił, iednak, że ia, nie pamiętaiąc tego z urodzoney miłości moiey macierzyńskiey, Bogu memu za wszystko oddawszy com kolwiek z nimi ucierpiała, daię iednakowe wszystkim błogosłowieństwo moie macierzynskie y Boga mego będę błagać, aby im dał upamiętanie nieposłusznym dziatkom»¹⁹.

Тестамент Констанції Захажевської (1718 р.) у розпорядчій частині, якщо залишити поза увагою записи на помин душі, інформує про її майновий конфлікт з подільським стольником Станіславом Пьотром Телефусом та спроби його подолання. Причиною ворожнечі було захоплення С. П. Телефусом власності тестаторки – села Пісочне²⁰, до якого вона – після вигнання турків з Кам'янця – хотіла повернутися як посідачка. Стольник чинив Захажевській «невиносимі кривди» і, врешті, позбавив її залишків майна. Суперечка була додатково ускладнена й сімейним конфліктом: один із синів К. Захажевської, Антоній, перейшов під протекцію її ворога і став допомагати йому здобувати майно тестаторки. Справа з приводу власності точилася в Коронному Трибуналі і, очевидно, її розвиток був несприятливий для заповідачки. Щоб запобігти втраті всього майна, Захажевська, порадившись з приятелями, записала свої частини у чотирьох селах на користь старшого сина Францішка. У заповіті вона, звертаючись до дітей, пояснює ситуацію, що склалася, закликає їх жити в мирі і розділити спадок порівну, оскільки запис на користь старшого сина є вимушеним кроком – засобом вберегти майно від зазіхань подільського стольника. На випадок, якщо діти не прислухаються до її прохань і справа дійде до суду, заповідачка залишає суддям дозвіл скасувати її донацію²¹.

В акті останньої волі Матеуша Польковського (1686 р.) теж зустрічаємо згадки про конфлікт з дітьми, які звинувачували його у приховуванні від них коштів з метою передачі дружині (не виключено, що йшлося про майнову суперечку дітей від першого шлюбу з мачухою по смерті батька) (див. *Додаток*). Такого роду конфлікти з дітьми були непоодинокими, проте мали різний предмет претензій. Так, зокрема, син іншої тестаторки, Маріанни Биховської, зібрав «неслушні» документи, з допомогою яких доводив, що мати позичила

¹⁹ Там само. Спр. 503, стор. 746–747.

²⁰ С. П. Телефус отримав маєток Пісочне (у Кам'янецькому повіті Подільського воєводства) від свого батька, галицького підчашого П. Ф. Телефуса (*Pulaski K. Kronika polskich rodów...* Т. I. S. 232, 234).

²¹ ЦДІАЛ України. Ф. 9, оп. 1, спр. 520, стор. 118–121.

у кредиторів певні суми і витратила їх не за призначенням. Звичайно, ображена заповідачка зі звинуваченнями та наклепами сина не погодилася, оскільки гроші витратила на погашення чималих боргів покійного чоловіка Яна Биховського²².

Частими були конфлікти батьків не лише з рідними дітьми²³, але і з пасинками. Прикладом таких складних взаємовідносин є тестамент подільської підчашині Маріанни Лянцкоронської (1723 р.), яка запекло ворогувала з подільським підстолиєм, сином свого покійного чоловіка Станіслава Лянцкоронського²⁴. За свідченнями тестаторки пасинок відібрав у неї маєтності на суму в 14 тисяч злотих, записані їй в пожиттєве володіння її покійним чоловіком, з приводу чого нею провадилася справа в Трибуналі. Вирок суду був на користь підстолія, оскільки він представив документ, яким заповідачка записала йому ті гроші. Маріанна Лянцкоронська не заперечувала існування такого запису, проте вказувала, що передача суми пасинкові передбачала виконання Лянцкоронським певної умови – надання мачусі у доживотне володіння маєтку Гішовець, якою той знехтував. Цей факт вона мала намір засвідчити у гроді, проте на перешкоді стало погане самопочуття. Тому тестаторка, побоюючись, що не одужає, вмістила в заповіті «юрамент» наступного змісту:

«Ten ostatniey woli testament za jurament zostawiuę y na trybunale ostatniego sądu Boskiego sądzić się będe z tym, kto mi krzywde y duszy moiey ciężko uczyni. Jam y z dozywocia w ten sposób kwitowała iegomości pana podstolego pasierba mego, ze mi miał y deklarował się puścić Giszowce w rekompensie dożywocia do śmierci siedzieć, ale w tym iegomość pan podstoli nieznośną mi krzywde uczynił, bo mnie zniszczył, zruynował y wniwec obrucił, com kolwiek w sieroctwie moim mieć mogła, to wszystko zabrał, y mnie same z Giszowiec wyгнаł. Iako o tym wszystkim manifest w grodzie Lwowskim uczyniony»²⁵.

Зміст майнової диспозиції в тестаменті Станіслава Краєвського (1734 р.) був зумовлений складною ситуацією в сім'ї заповідача. У його першій дружини, на той час вже покійної Катажини з Мархоцьких Хоїнської, були діти від попереднього шлюбу. Тестатор піклувався про них, оплачував їхнє навчання, хоча мати їх не внесла у родину жодного майна. Проте невдячні пасинки після смерті матері відібрали її речі, куплені вітчимом, а також доку-

²² Там само. Спр. 482, стор. 411.

²³ Пор.: *Krochmal J. Przemyskie testamenty staropolskie // Rocznik Historyczno-Archiwalny. Warszawa, 1989. T. VI. S. 138.*

²⁴ С. Лянцкоронський (помер після 1683 р.), подільський підчаший з 1660 р., був одружений двічі: перший раз – з Констанцією Анною Телефусівною, другий раз – з Маріанною Челожинською. Від першого шлюбу залишив кількох синів, старшим з яких був Войцех, подільський підстолий у 1705–1725 pp. (*Cynarski S. Dzieje rodu Lanckorońskich z Brzezia od XIV do XVIII wieku. Sprawy kariery urzędniczej i awansu majątkowego. Warszawa; Kraków, 1996. S. 136, 320; Urzędnicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka. Kórnik, 1998. S. 88, 105, 215).*

²⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 9, оп. 1, спр. 516, стор. 3399–3400.

менти на частини тестатора в різних маєтностях. Згодом один з пасинків забрав ще й двох жеребців вартістю в 100 злотих з іншої, щойно відсудженої на Трибуналі маєтності вітчима. Суму, заборговану синами покійної дружини, і забрані ними речі С. Краєвський заповів своїй другій дружині – Терезі з Кшивецьких. Проте конфлікт не вичерпувався поганими стосунками з пасинками покійної дружини, він поширився також і на стосунки з рідним сином Краєвського від першого шлюбу. На самому початку майнової диспозиції тестатор заповів усе майно другій дружині Терезі і народженим з нею дітям, усуваючи від спадкування рухомих речей сина від попереднього шлюбу. Той міг отримати частину речей за умови, якщо покращить своє ставлення до мачухи, виявлятиме до неї повагу і в такий спосіб заслужить право на майно. У свою чергу Краєвський зобов'язав дружину не кривдити пасинка. Як бачимо, в основу цього конфлікту лягли не лише взаємні майнові претензії сторін, а й неприязні стосунки між вітчимом та пасинками, мачухою та сином чоловіка від попереднього шлюбу. Конфліктна ситуація у цьому випадку навряд чи могла бути остаточно полагоджена, більше того, вона мала явні тенденції до розвитку в майбутньому. Ось тільки вирішувати ці проблеми зі своїм пасинком та пасинками покійного чоловіка мала Тереза Краєвська²⁶.

Подружній конфлікт у виявлених заповітах фіксується лише раз, у записі останньої волі Яна Жеребецького (облятована в 1722 р.), зміст якого заповідач окреслив у наступний спосіб: «... żonie moiej Katarzynie Żerebeckiej nic a nic nie pozwalam, aby żadnego postępu w possessyi na ouczynnie moiej nie miała, bo ja z okazji żony moiej z tego świata idę». Умотивувавши усунення дружини від розпорядження його маєтністю, тестатор передав своїм сестрам – згодом вона мала відійти його синові, коли той досягне повноліття²⁷.

Майбутні конфлікти. Майбутні конфлікти розглядалися шляхтичами-тестаторами як дуже ймовірний, майже неминучий наслідок розподілу спадщини: недаремно практично в кожному заповіті вжито формулу позивання на Страшний Божий Суд усіх тих, хто перечитиме волі тестатора. Іншими словами, шляхтич, обстоюючи свої майнові права і волю, був готовий судитися і на тому світі. Серед ревних захисників свого майна – буський ловчий Євстахій Станіслав Шептицький²⁸, Костянтин Загоровський²⁹, Якуб Пшилуський³⁰, Григорій Батко³¹, Антоній Ян Лампрехт³² та багато інших тестаторів³³.

Чимало тестаторів залишали настанови дітям, які мали попередити конфлікти при розподілі спадщини. Зокрема, так вчинила Уршуля Убишова, за-

²⁶ Там само. Спр. 532, стор. 2875–2879.

²⁷ Там само. Спр. 513, стор. 981–982.

²⁸ Там само. Спр. 492, стор. 2397.

²⁹ Там само. Спр. 499, стор. 1265.

³⁰ Там само. Спр. 500, стор. 2569.

³¹ Там само. Спр. 497, стор. 1853.

³² Там само. Спр. 499, стор. 443.

³³ Там само. Спр. 493, стор. 1868; спр. 501, стор. 902; спр. 518, стор. 1054; та інші.

повівши, щоб сини поділили спадок між собою за допомогою приятеля «*bez wszelkich zawodów prawnych*»³⁴.

Насправді лише частина тестаментів стала передумовою нових конфліктів, які виникли у момент укладення акту або згодом, під час його виконання. Такі конфліктні ситуації нерідко прогнозувалися самим тестатором і були обумовлені виконанням його розпоряджень. Прикладом є тестамент хорунжого Галицької землі Стефана на Хоціміжу Злочевського³⁵ (1691 р.). Заповідач висловив побажання, щоб його тіло після смерті поховали в мостиському домініканському костелі, поруч з дружиною та дітьми. З цією метою тестатор заповів на користь костелу 4 тисячі злотих (як успадкований по смерті сестри посаг), записаних на селах Монастириське, Заліщики та інших маєтностях, які знаходилися в руках брацлавської підвояводиної Дороти Курдвановської³⁶. Тестатор підкреслює непрості стосунки з підвояводиною і підозрює можливість невиконання своєї волі. Тож якби Курдвановська відмовилася сплатити ту суму, отці-домінікани мали взяти у тимчасове володіння, до віддачі грошей, один з маєтків: «*Ta zaś summa zaraz ma być wyliczona temu kościołowi bez odwłoki, a jeżeli by nie chciała pomieniona iey mość pani Kurdwanowska tey summy oddać, ode mnie oycom dominikanom mościckim legowaney, tedy maią oycowie dominikani zaiachać albo Zaleszczyki, albo inszą iey mości maietność u trzymać poty, poki by nie oddała tey summy*». На такий неординарний спосіб С. Злочевський намагався повернути борг, прив'язавши цей акт до свого поховання. Тестатор також розпорядився повернути заборгованість слугам, щоб це не стало на заваді упокоєнню його душі³⁷. Зазвичай тестатори намагалися заповітом полагодити всі дражливі моменти взаємовідносин з іншими особами, спонукаючи їх до виконання своєї волі з допомогою особливої умови – відповідальності на Остаточному Суді.

Доволі часто тестатори доручали виконавцям своїх тестаментів, серед яких нерідко можна зустріти впливових осіб, полагодити конфліктні справи, з вирішенням яких за життя з різних причин зволікали. Показовим є заповіт Альберта Дембіцького (1707 р.), яким він призначає на помин своєї душі та душі покійної дружини відсутні у нього на момент укладення акту речі, скажімо, два персні його покійної дружини. Один з них свого часу позичила у пані Дембіцької пані Рогалина, яка по смерті власниці продовжувала носити прикрасу як свою власну, про що тестатору розповіла львівська підстолина³⁸.

³⁴ Там само. Спр. 496, стор. 609.

³⁵ Займав уряд галицького хорунжого з 1661 р. (*Urządnicy województwa ruskiego...* S. 37).

³⁶ Дорота Курдвановська була донькою київського хорунжого Ремігіана Єльця (тіткою згадуваної вище Б. Урбанської), одружена з брацлавським підвояводою Анджеем Курдвановським (*Herbarz Polski*. Т. VIII. S. 383; Т. XIII. S. 215).

³⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 9, оп. 1, спр. 479, стор. 816–819.

³⁸ Очевидно йдеться про Йоанну Карчевську, дружину львівського підстоля і гродського судді Войцеха Лося (згадуваного вище), доньку галицького каштеляна Томаша Карчевського (*Herbarz Polski*. Т. XVI. S. 20–21).

Відібрати та продати перстень заповідач зобов'язав сокольницького ксьондза з подальшою передачею виручених коштів до місцевого костелу³⁹. Інший перстень, який коштував 200 злотих, покійна дружина А. Дембіцького, ще будучи панною, позичила своїй сестрі без жодної розписки. Повернути цю річ заповідач доручив езекуторам, а гроші, отримані від її продажу, просив передати на помин душі покійниці сокольницькому костелові⁴⁰. Відзначимо, що в обох випадках були відсутні документи, які б підтверджували слова тестатора, а обставини, за яких згадані особи отримали ці речі, досить непевні. Тож можна було хіба сподіватися, що вказані особи поставляться з належною повагою до останньої волі тестатора і будуть пам'ятати про обов'язкову відплату в час Остаточного Суду в разі її порушення.

Можна припустити, що чимало заповітів, на сторінках яких про конфлікти не йдеться, тим не менше ставали їх безпосередньою причиною. Так, тестамент незаможного шляхтича Григорія Батка (1712 р.) дав початок багатогранному конфлікту, який розгорнувся поміж вдовою та братами небіжчика. Ймовірність виникнення незгод промайнула уже в перших рядках диспозиції заповідача: «Czynie porządek między dziećmi y żoną, y bracią moją, mając dobra dziedziczne w ziemi Lwowskiej we wsi Meryszczowy ieszcze niedzielone z ich m(oś)ciami rany bracią memi»⁴¹. Свою спадкову частку шляхтич, звісно ж, передав дітям, а худобу і бджіл заповів дружині Анні. Їй же Батко також доручив сплатити його борги (тестатор усі їх ретельно перелічив) за рахунок коштів, які вдова виручить за записану їй тестаментом худобу. Зміст заповіту не передвіщав конфлікту, який виник відразу після смерті Г. Батка і про який довідуємося з посмертного реєстру його майна, укладеного вдовою та поданого для вписання у львівську гродську книгу одночасно з тестаментом⁴². Конфлікт виник через небажання братів заповідача Яна й Якуба Батків виділити спадкову частку покійного із загального дідичного майна, переліку якого тестатор у заповіті не подав. У результаті вдова втратила не лише те, що покійний чоловік записав їй та дітям, але й частину свого посагу, внесеного у спільне з братами господарство чоловіка. Тож остання воля небіжчика не була виконана внаслідок зажерливості братів.

* * *

Шляхетський тестамент кінця XVII – першої половини XVIII ст. як приватноправний духовний акт мав на меті завершення всіх прижиттєвих клопотів та негараздів заповідача (у тому числі й конфліктів). Акт був своєрідною формою розкаяння у гріхах, вчинених протягом усього життя, і жоден з тестаторів, відчуваючи наближення смерті, не хотів обтяжувати свою душу

³⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 9, оп. 1, спр. 488, стор. 255.

⁴⁰ Там само. Стор. 2257.

⁴¹ Там само. Спр. 497, стор. 1852.

⁴² Там само. Стор. 1853–1854.

земними справами, а також померти непростим. На думку пересічного заповідача, основу усього того, що могло «заподіяти зло» його душі після смерті, складали майнові негаразди з родичами та сторонніми особами. Майнове підгрунття тестаментних актів призвело до появи в їхніх текстах згадок про конфлікти суто матеріального характеру. Втім, з-поміж більше як півтори сотні заповітів, облятованих до реляційних книг Львівського гродського суду в першій половині XVIII ст.⁴³, лише в згаданих вище більш-менш чітко фіксуються конфліктні ситуації. І лише дві згадки пов'язані з особистісним конфліктом, який потому призвів до матеріальних наслідків. Усі інші конфлікти мали майновий характер, прямо пов'язуючись із безпосередньою метою укладання тестаменту. Значна частка майнових суперечок потрапляла до тексту заповіту тому, що заповідачі сподівалися на їхнє полагодження у процесі виконання тестаменту. Окремі згадані в документах конфлікти на момент укладання актів були або полагожені, або призупинені з метою остаточного вирішення у майбутньому. Інша група конфліктів була актуальна на момент написання тестаменту й їхній подальший розвиток був прямо пов'язаний із останнім волевиявленням. І лише щодо кількох заповітів можна стверджувати, що їхній характер напевно мусив призвести до конфлікту в майбутньому.

ДОДАТОК

1702 р., лютого 17. Львів. – Впис до реляційної книги Львівського гродського суду заповіту шляхтича Мацея Польковського, укладеного в Погорильцях 21 сепня 1686 року, та пізніших доповнень до нього

Oblata testamenti g(enerosi) olim Polkowski conscriptum.

Ad officium et acta praesentia castrensia (leopoliensia) personaliter (veniens) nobilis Ioannes Skibicki obtulit eidem officio et ad acticandum porrexit testamentum generosi olim Mathei Polkowski cum apendice in bonis villa Pohorylce conscript(um), manu ejusdem propria subscript(um). // (стор. 433) de tenore sequenti.

W Imie Boga w Troycy Świętey Iedynego, Oycy, Syna y Ducha Świętego. Podziękowawszy napr(z)ód Panu Bogu wszechmogącemu za Iego dobrodzieystwa, któremi mię opatrował nad zasługi moię przez wszystek wiek życia mego y bronił mię od wszelkich nieszczęśliwych przypadków z tych nad wielu inszych ludzi. Teraz zaś, czuiąc się przy bardzo słabym w starości moiey, spodziewaiąc się co dzień rozłączenia duszy z ciałem, taką moją ostatnią wolą tym testamentem wyrażam.

Naprzód, duszę moją Panu Bogu wszechmogącemu oddaę, mając zupełną nadzieję w miłosierdziu Iego świętym, że przez zasługi męki Pana Zbawiciela moiego, które cierpiał za naród ludzki y za mnie grzesznego, do którego się ia uciekam, że mnie odpuści także za przyczyną Nayświętszey Panny Maryey y wszytkich świętych Bożych, których prosze

⁴³ Докладніше про ці заповіти див.: *Винниченко О.* Заповіти шляхти Руського воєводства першої половини XVIII ст. (На матеріалах реляційних книг Львівського гродського суду) // *Записки НТШ.* Львів, 2006. Т. ССLII: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 663–686.

o przyczynę do Pana Boga Wszechmogącego. Co ia też wzaiemnie wszy(s)tkim, od kogo kolwiek krzywdę iaką odniosł, odpuszczam z powinności moiey chrześcijańskiej, zachowując wszy(s)tkie artykuły y nauki wiary świętey katolickiey od ostatniego tchnienia przy wyjściu ducha mego.

Zaś ciało moie grzeszne, aby zaraz po śmierci moiey, niezawdaiąc się w niepotrzebie koszty, w gołych deskach przez obicia trumny // (*cmop.* 434) tam, kędy ubodzy stawaią, w ziemie ułożyć przede d(r)zwiami, a zaraz dać na trzydzieści mszy po śmierci moiey, naypierwey nim pogr(z)ebowe nabożeństwo się odprawi, do którego zaciągnowszy z kilka kapłanów y ubogich, obiad według możności sprawić. A że ia zawsze pamiętałem o śmierci swoiey, gębie swoiey obroku uimując, chowałem trzydzieści y dwa czerwonych złotych na to, żeby duszę moią ratować, tedy naprzod te trycesy odprawiwszy rozdać. Dziesięć czerwonych złotych na msze święte, z osobna sto złotych, a dwadzieścia złotych iałmużne ubogim rozdać.

Ostatkiem się, ieżeli co zostanie, podzielic y ten tysiąc złotych, który zostaie wziętym, co wzięty od iego mości pana podkomorzego lwowskiego, w taki dział ni(e)ch idzie. Pawłowi złotych trzysta, bo wziął dwiescie. Paniey Frankowey dwiescie, bo trzysta wzięła. Iędrzeiowi pięćset, bo ten nic nie wziął. Te drugie curki, co iuż, wzięły po pięciuset złotych, nie należą do tego tysiąca.

A że o mnie źle niecnotliwie rozumieją y gadaią, żebym ia miał mieć więcej pieniędzy a ich zapierać albo małżonkę moią wianować o nie, ni(e)ch przekłństwo moie oycowskie na nich padnie, bom ia siebie samego ledwie pozywił w ubóstwie moim, nie tylko // (*cmop.* 435) miał pieniądze zbierać, na takich pustkach siedząc, wszak wiedzą u kogo co iest, niech że sobie dochodzą, dosyć ia ukosił y zdrowie swoje ważył, iedząc ieszcze do Kamienia, proces przywodząc y do Lublina tak wiele razy, y do Chełma chcąc odszukać. A że małżonka moia ma dożywocie we wszytkiey chudobie moiey na tych sześciset złotych, które odebrał odemnie iego mość pan Stanisław Kruszeński na wykupno tych trzech c(h)łopów od pana Medyńskiego, tedy po iey śmierci moim dzieciom należy to do odebrania. Kiedy iey łaska będzie za żywota swego oddać, to się tym wszytkim podzielić zarówno. Także co iest tego bydełka trocha, wolno iey będzie tego zażywać, iednak bez utraty dzieciom moim. Wolno iey też będzie y zgodzić się o to sobie wziewszy z parę krów, z parę wołów y koni dwoie z kolasą, także też co trocha pasieki napół niech idzie, bo ona koło tego pracowała. Także co by było zborza to y to napół, oney część a dzieciom drugą, y tey też w klasztorze nie zapomnieć opatrzeć iałmużną.

A że ta sprawa przyda w Lublinie na wojewodztwo Lubelskie, na które choczem borzo słaby na zdrowiu umyśliłem poiechać, // (*cmop.* 436) alboż przecie przypadnie iaki dekret, będzie taki iuż przyiac muszę, żebym się więcej nie trudził, ni(e)ch że sobie dzieci dochodzą, ieżeli co nakazą, bom ia siła na to kosztu ważył przez lat więcej niż trzydzieści kilka. Ażeby mię śmierć nie napadła w drodze, obawiam się ieżeli by mię Pan Bóg wzioł z tego świata, kiedy bym umarł tam będe leżał. A na dochodzenie by tey sprawy po dekrecie niechay by między sobą iednego obrawszy, zapisać plenipotencyą, a potym co by ważył na to wytracić. A potem się podzielić, a o moiey duszy pamiętać, y tak wszytko uczynić, iakom wyżej napisał, pod Straszliwym Sądem Bożym, na który powołam każdego z was.

Czeladzi zapłacić wszy(s)tko co się winno, przedać lubo z bydła, lubo też z tey trochy zborza, co będzie, a w miłości z sobą wszytkim zostawać, bez zadney kłótni między sobą dla błogosłowieństwa Pańskiego, którego wszy(s)tkim zyczę od Pana Boga y Iemu was oddaię.

Działo się w Pochorylcach vigesima prima augusti roku Pańskiego tysiąc sześćset ośmdziesiątego szustego. Matheus Polkowski ręką swoją.

Widząc bliską śmierć swoją, znowu ten testament potwierdze tym pisaniem // (смп. 437) moiem, ażeby tak wszy(s)tko według tego pisania pierwszego stało się, iako kościołom podawać na msze święte to sto złotych z dziesięciu czerwonych, a ostatek z nich że ubogim różnym.

Ciało moje w prostych deskach przez obicia trumny przede drzwiami, kędy ludzie chodzą albo ubodzy stawiają w prosty dół wykopany włożyć a do sklepu nie kłaść zaraz po śmierci moiej. A po tym przygotowawszy się, według zwyczaju chrześcianskiego nabożeństwo pogrzebowe odprawić. A proszę małżonki moiej, aby zaraz po śmierci rozdała na trzydzieści mszy świętych z tego co jest dwadzieścia złotych y pięć, choć ieszcze co przeda. A to mi ciężko żal na dzieci moie, że powiadaia u mnie, albo u małżonki moiej o iakich się pieniądzach. Boday żebym nie oglądał oblicza Bożego, kiedy u mnie jest nad to, co we Lwowie trzydzieści y dwa czerwonych złotych. Gdysz ona niewinnie te pomowę cierpi, którey iakom napisał w testamencie, aby z tych ruchomych rzeczy, to iey oddzielić, bo iak tego nie uczynią pozostali moi potomkowie, będę się z niemi sądził na Straszny Sądzie // (смп. 438) Bożym.

Czeladzi y gromadzie ieszcze co winna popłacić, choć co z obory przedać. A o te sześćset złotych u iego mości pana Stanisława Kruszeńskiego się upominać. Bo on ię odemnie d(o) swoich rękę wzioł, a na gołe słowa mi puścił tych trzech poddanych, co Medyński trzymał, iezeli by małżonka moia pozwoliła, bo ma na nich dożywocie. A przy tym was wszystkich Panu Bogu oddaie. Mateusz Polkowski, ręką swą choć chorą.

Post cujus ingrossationem originale idem offerens ad se receptit et de recepto officium praesens quietavit.